

Дюсембекова М.К.¹, Абильдин С.М.².

*¹саяси ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
саясаттану кафедрасының доценті,*

maira.enu@mail.ru

*²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
саясаттану мамандығының 1 курс докторанты*

sayatabildin@mail.ru

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ИНТЕГРАЦИЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ МЕН МОДЕЛЬДЕРІН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа

Интеграция әлемдік саясаттың маңызды трендінің біріне айналды. Жаһандану дәуіріндегі халықаралық қатынастардың қазіргі заманғы жүйесінің өзгеруі мемлекеттерді тұрақтылықты, бәсекеге қабілеттілікті және жаңғыртуды қамтамасыз ету мақсатында тиімді өзара іс-қимыл жасау үшін ықпалдасу тетігін пайдалануға мәжбүрлейді. Бүгін "интеграция" (лат. "integratio" - кейбір бірлікті қалпына келтіру, толықтыру) кең мағынада дербес бөліктерден жаңа ортақтықты қалыптастыру түсініледі. Неғұрлым тар мағынада интеграция – бұл ұқсас мүдделер негізіндегі мемлекеттердің өзара байланысын қарқындалу процесі.

Әлемнің түрлі аймақтарындағы интеграциялық процестер даму деңгейінің әртүрлілігімен, ынтымақтастықтың өңірлік нұсқаларының ерекшелігімен сипатталады. Бұл ерекшелік ғылыми әдебиетте жарияланатын интеграция әдіснамасының алуан түрлілігін көрсетеді, бұл мәселені неғұрлым егжей-тегжейлі қарауды талап етеді. Тракторлардың деректерін салыстыру және оларды жүйелеу Еуразия кеңістігіндегі интеграция тәжірибесін талдау кезінде маңызды болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: интеграция, интернационализация, интеграция, транснационализация, неолибералды парадигма, интеграциялық байланыстар.

Dyussebekova M.K.¹, Abildin S.M.².

¹candidate of political Sciences, associate Professor of political science

L.N. Gumilyov Eurasian National University

maira.enu@mail.ru

²PhD student of the 1st year of specialty " political Science» L.N. Gumilyov Eurasian National University

sayatabildin@mail.ru

THEORETICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF INTEGRATION PRACTICES AND MODELS AT THE PRESENT STAGE

Abstract

Integration has become one of the most important trends in world politics. The transformation of the modern system of international relations in the format of a globalizing world forces States to use the integration mechanism for effective interaction in order to ensure stability, competitiveness and modernization. Today, "integration" (Latin: "integratio" - restoration, completion of a certain unity) is broadly understood as the formation of a new community from previously independent parts. In a narrower sense, integration is the process of intensifying the interconnections of States based on similar interests. Integration processes in various regions of the world are characterized by a variety of levels of development and the specifics of regional versions of cooperation. This specificity is reflected in the variety of interpretations of the integration methodology published in the scientific literature, which requires a more detailed consideration of the issue. Comparison of these interpretations and their systematization can be significant in the analysis of integration practices in the Eurasian space.

Key words: integration, internationalization, integration, transnationalization, the neo-liberal paradigm, the integration of communication.

Дюсембекова М.К.¹, Абильдин С.М.²

*¹к.полит.н., доцент кафедры политологии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
maira.enu@mail.ru*

*²докторант I курса специальности политология ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
sayatabildin@mail.ru*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ПРАКТИКИ И МОДЕЛЕЙ ИНТЕГРАЦИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

Интеграция стала одним из важных трендов мировой политики. Трансформация современной системы международных отношений в формате глобализирующегося мира заставляет государства использовать механизм интеграции для эффективного взаимодействия в целях обеспечения стабильности, конкурентоспособности и модернизации. Сегодня под «интеграцией» (лат. «integratio» - восстановление, восполнение некоего единства) в широком смысле понимается формирование новой общности из самостоятельных ранее частей. В более узком значении интеграция – это процесс интенсификации взаимосвязей государств на базе схожих интересов.

Интеграционные процессы в различных регионах мира характеризуются разнообразием уровней развития, спецификой региональных версий сотрудничества. Эту специфику отражает многообразие трактовок методологии интеграции, публикуемых в научной литературе, что требует более детального рассмотрения вопроса. Сравнение данных трактовок и их систематизация могут быть значимы при анализе практики интеграции на пространстве Евразии.

Ключевые слова: интеграция, интернационализация, интеграция, транснационализация, неолиберальная парадигма, интеграционные связи.

Интеграциялық үдерістер саласындағы теориялық зерттеулердің қазіргі заманғы кезеңді талдауы оның ХХ ғ. 80-ші жылдардың екінші жартысынан бастап қазіргі уақытқа дейін хронологиялық шеңберін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Осы кезеңде интеграциялық тақырыпқа қызығушылықтың өсуіне әсер еткен факторлар, ең алдымен, жаңа елдердің әлемдік авансценаға шығуымен ерекшеленетін биполярлық жүйе ыдырағаннан кейін әлемнің қайта құрылуымен байланысты. Жалғыз супердержаваның гегемониясына қарсы тұру және экономикалық өсімге толы көпполярлы әлем құру ниеті олардың бірқатар ықпалдасу блоктарын құруға алып келеді.

Сонымен қатар, ХХІ ғасыр әлемдік интеграциялық үдерістердің жаңа кезеңін ашты, олар неғұрлым жаһанданған әлем жағдайында сапалы жаңа сипатқа ие болды. Басты ерекшелігі интеграциялық процестер бүгінде мемлекеттік институттар тарапынан ғана емес, «төменнен» интеграция, яғни бизнес-қауымдастық пен азаматтық қоғам тарапынан да арта түсуде. Бұл әлемде болып жатқан жаһандану және ақпараттандыру процестеріне байланысты. Мемлекеттер өзара тәуелділіктің өсуімен санасуға мәжбүр және ұлттық мүдделерді әлемдік қоғамдастықтың мүдделерімен өлшеуге тиіс.

Интеграция феноменінің теориялық талдауын жалғастыра отырып, әлемнің көптеген аймақтарында кездесетін «бір интеграциялық процестің аймақтық кимасы басқасына да салынатын» интеграциялық әртүрлі векторлықты атап өтуге болады. Мемлекеттердің бірнеше интеграциялық бірлестіктерге қатысуының көптеген мысалдарын кездестіруге болады (интеграцияға қатысудан бастапқы күтулердің кейбір тиімділігіне немесе қанағаттанбауына байланысты). Мұндай жағдай, мысалы, посткеңестік кеңістікке тән. [1].

Әлемнің барлық дерлік өңірлерінде интеграциялық байланыстардың қарқынды дамуы мен алуан түрлілігі зерттелетін проблемалар шеңберінің кеңеюіне және интеграцияны зерттеудің плюрализміне алып келді. Айта кету керек, жаңа тұжырымдамалар федерализм, функционализм және жоғарыда талданған басқа да ғылыми мектептердің элементтерін сақтап қалды. Алайда, интеграцияның қазіргі заманғы тәжірибесі оның классикалық интерпретациясына әсер етеді.

Жаңа тәсілдер, негізінен, шағын теориялық құрылымдарға немесе орта деңгейдегі теорияларға бағдарланады. Тағы бір ерекшелігі олардың интеграциялық ынтымақтастықтың нақты салаларын түсіндіруі болып табылады. [2].

Қазіргі зерттеушілерге интеграциялық тәжірибенің көптігін мойындау, теориялық модельдерді біріктіру, жүргізілетін талдаудың басымдықтары мен бағыттарын таңдау тән [3]. Атап айтқанда, үкіметаралық көзқарас аясында либералды мектептің жақтаушылары жасаған ішкі саяси үдерістердің мазмұнын зерттеу басым құрамдас бөлігі болды. Неофункционалистер интеграцияға қатысушы әрбір ел бойынша нақты әлеуметтік өзара іс-қимылды егжей-тегжейлі зерттеуге шоғырланды. Федерализмнің жақтастары конфедеративті құрылғының моделін тереңдете қарайды. Осы теориялық-әдіснамалық тәсілдердің үйлесімі негізінде жаңа басқару теориясы пайда болды. Бұл теорияның негізгі парадигмасы еуропалық интеграция практикасынан шыққан, ұлттықтан жоғары сипаттағы интеграциялық бірлестіктің жаңа типтерінің ұлттық мемлекеттерден тәуелсіз басқару кеңістігі бар деген қорытынды болды [4,7].

Сонымен қатар, Батыс академиялық қоғамдастықта соңғы жылдары интеграциялық зерттеулердегі жаңа тәсілдер: көп деңгейлі басқару теориясы және саяси желілер теориясы танымал болып қала береді.

1990 жылдары британдық ғалым Г. Маркс Өңірлік даму бағдарламаларын жүзеге асыру кезінде ЕО-ның өңірлік биліктермен өзара іс-қимылын сипаттау үшін «көп деңгейлі басқару» терминін қолданды. Көп деңгейлі басқару теориясы форматында интеграция процестері оның келесі деңгейлеріне сүйене отырып түсіндіріледі: ұлттықтан жоғары, ұлттық және аймақтық [5].

Бұл теория шешім қабылдауға әсер ететін интеграция агенттерінің шеңберін кеңейтуге мүмкіндік береді. Олар жергілікті билік өкілдері, сарапшылар, бизнес-қауымдастықтар, халықаралық жоспардың қаржы институттары болды. Бұл акторлардың артықшылықтары ұлттық өкілдер арасындағы қайшылықтарды реттеу, саяси сауда кезінде үкіметаралық институттарды консенсусқа келтіру мүмкіндіктерінен тұрады.

Еуропалық одақтың жұмыс істеу ерекшеліктерін қарастыра отырып, көп деңгейлі басқару теориясының жақтаушылары мемлекеттің және мемлекеттік емес субъектілердің макроөңірлік, субөңірлік және Ұлттық деңгейлердегі бірлескен қызметін егжей-тегжейлі талдайды. Көп деңгейлі басқару форматында Еуропалық Одақ жаңа үлгідегі саяси ұйым ретінде қарастырылады. Осы теорияны еуразиялық өңір елдерінің ынтымақтастығын талдау үшін пайдаланған кезде, осы тұжырымдамаға сәйкес, халықаралық ұйым шеңберінде шешімдер қабылдау саласындағы өкілеттіктер мемлекеттік атқарушы билікпен монополияланбаған, әр түрлі деңгейдегі акторлар арасында бөлінген жағдай шешуші фактор бола алады.

Саяси желілер теориясы ЕО-да басқару мемлекеттік және мемлекеттік емес институттар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін деп айта отырып, жоғарыда аталған тұжырымдамаға қосымша енгізеді. Осы ойды дамыта отырып, соңғы онжылдықтардың тарихы еуропалық және Азия-Тынық мұхиты «экономикалық даму полюстері» арасындағы экономикалық өзара байланыстың өсуін көрсетеді, бұл қазіргі еуразиялық континентальды интеграцияның мәніне айналады деп айтуға болады. Экономикалық байланыстар желісі Еуразия елдерін қамтитын саяси және институционалдық құрылымдардың өсіп келе жатқан санымен толықтырылады. Біздің ойымызша, Орталық Еуразия елдерімен қарқынды байланыс еуропалық және Азия-Тынық мұхиты аймақтары арасындағы шекараны ажыратпайды. Яғни, желілер теориясының контекстінде Еуразияда бір-бірімен байланысқан және өзара әрекеттесетін көптеген қиылысатын өңірлік кеңістіктер бар екенін жалғастыруға болады.

Көп деңгейлі басқару тұжырымдамасының тәсілдерінің бірі француз ғалымы М. Кастельс әзірлеген «еуропалық желі мемлекетін» құру идеясына, «ақпараттық қоғам» концепциясы контекстінде, ақпаратты пайдалану бағытын өзгерту және кеңейту кезінде негізделеді. Теоретиктің пікірінше, «желілік» құрылымдар саяси бақылаудың ескі институционалдық нысандарын біртіндеп ауыстыратын болады. Осылайша, билікті орталықсыздандыру құзіретті өңірлік және жергілікті билікке беруге алып келеді және мемлекеттің жаңа формасын құрады [6].

Ол саяси бақылау нақты жағдайға байланысты құрылымдалуы мүмкін деген қорытынды жасайды. М. Кастельске сәйкес: «XXI ғасырдағы жаһандық экономика телекоммуникация және ақпаратты өңдеу қуатын едәуір ұлғайтуды пайдалана отырып, кеңейтілетін болады. Ол барлық елдерге, барлық аумақтарға, барлық мәдениеттерге, барлық коммуникациялық ағындарға, барлық қаржы желілеріне еніп, пайда алудың жаңа мүмкіндіктерін іздеуде ғаламшарды тынымсыз қарап шығады. Бірақ ол маңызды сегменттерді және өздерінің әлеуеті таусылған немесе қазіргі уақытта қызығушылық танытпайтын жерлерді және адамдарды елемей отырып, оны таңдап жасайтын болады». Бұл үдерістер интеграцияның қазіргі кезеңдегі динамикасын анықтайды [7, 507].

Осы мектептің тағы бір өкілі К. Анселл Еуропалық Одақты басқару моделі ретінде қарастырады, бұл кезде қазіргі заманғы мемлекеттер функционалдық және аумақтық түрде

дезагрегацияланған, биліктің орталықсыздандырылуы жүреді, көлденең қарым-қатынас күшейе түседі. Ұлттық мемлекеттің рөлі мүдделі тараптардың мүмкіндіктерін кеңейтуден және олардың арасындағы ынтымақтастыққа жәрдемдесуден тұрады [8]. Анселл идеялары саяси желілер тұжырымдамасының тәсілдерімен үндеседі. Американдық саясаткер Дж. Петерсон саяси желілер ЕО-да таралған, өйткені олар тұрақсыз саяси процестер жағдайында бейресми келіссөздерге ықпал етеді, өте институционалдық қиындық және жиі өзгерістер жағдайында тәртіпті қамтамасыз етеді. Оның көзқарасы бойынша интеграцияға жалпы мотивация маңызды, сондықтан саяси желілердің моделі неғұрлым аналитикалық тиімді тәсіл болып қала береді [9].

Әдістеме ретінде интеграцияның Еуразиялық трекке қатысты «көп деңгейлі басқару» теориясы мемлекеттермен қатар интеграциялық байланыстарды жүзеге асыра алатын бейресми институттардың рөліне негіздеме бере алады. Сондай-ақ, саяси желілердің теориясы мемлекет туралы негізгі саяси актор ретінде түсінікті өзгертеді. Желілік тәсіл танымал тұжырымдамалық тәсілдердің бірі болып табылатынына қарамастан, кейбір саясаттанушылар (Х.Кассим) оны ЕҚ институционалдық күрделілігіне, ЕҚ институттарының маңыздылығына және ЕҚ қатысуымен желілерді шектеудің күрделілігін жете бағаламауға назар аударатырып, күмәнмен талдайды. [10].

Шынында да, желілік тәсіл, танымалдыққа қарамастан, интеграцияның толық теориясын білдірмейді. Бірақ автономды әдіс ретінде, жоғарыда көрсетілгендей, басқа теориялармен оңай ұштасады. Атап айтқанда, «көп деңгейлі басқару» теориясы үшін желілік зерттеулер базалық болып табылатынын көруге болады.

Әлемдік жаһандандыру трендтері келесі теориялық тәсілдің – жаһандану негізіне кірді. Жаһандану процестері әмбебап: олар бір мезгілде жүреді тыныс-тіршілігінің барлық салаларында мемлекеттер. Жаһандану үдерістерінің тікелей салдары шекара маңы байланыстарының өсуін де есептеуге болады. Оң және теріс салдары жаһандану зерттеген белгілі теоретиктер Батыстан – Г. Киссинджер [11]. Мысалы, Зб. Бжезинский «жалпы мүдделермен біріктірілетін жаһандық қауымдастық туралы айтады, ол ішінара өздігінен, ішінара жалпы күш-жігердің нәтижесінде пайда болады» [12]. Г. Киссинджердің пікірінше, "болашақта өз өңірлерінің проблемаларын шешу үшін тиімді алаң ретіндегі ұлттық мемлекеттің рөлі әкімшілік-аумақтық шекаралар арасындағы қайшылықтардың өсуіне байланысты және қазіргі заман проблемаларының аумақтан тыс ерекшелігімен қысқартылатын болады".

Жаһандану, Р. Робертсон бойынша, интернационализация, интеграция және тіпті транснационализация сияқты көп нәрсе бар [13, 58]. Бұл әлеуметтіліктің жаңа түрінің қалыптасуы. Өз ойыңызды бейнелеу үшін Р. Робертсон төртбұрыш салады, оның бұрыштары: 1) жеке «мен»; 2) Ұлттық қоғамдар; 3) қоғамның әлемдік жүйесі; 4) жалпы адамзат. Осы жерден қазіргі әлемнің төрт үрдісі туындайды. Жеке тұлғалар деңгейінде-әлеуметтендіру нысандары мен адалдық объектілерінің өзгеруі. Ұлттық қоғамдар деңгейінде-олардың өзара тәуелділігінің өсуі. Интернационалдық (халықаралық) жүйе деңгейінде – ынтымақтастықтың трансұлттық желілерін қалыптастыру. Жалпы адамзат деңгейінде-қазіргі уақытта экологиялық және құқық қорғау қозғалыстары белсенділерінің айқын «жаһандық сананың» ұраны.

Робертсоннан айырмашылығы, жаһанданудың тағы бір зерттеушісі М. Уотерс экономикалық және саяси саланың жаһандануы туралы тезиске күмәнмен қарап, «жаһандану» үдерістері шын мәнінде мәдени салаға ғана тән деп санайды. М. Уотерс материалдық алмасулар локализацияланады, саяси-интернационализацияланады, мәдени-жаһанданданады дейді [14, Р. 94-122]. Уотерс материалдық алмасулардың әлеуметтік тәртіптер мен әлеуметтік кеңістіктегі белгілі бір орын арасындағы байланысты орнату үрдісі бар екенін дәлелдейді. Материалдық алмасулар қазіргі уақытта «жаһанданудан» гөрі, оқшауланатыны туралы сауда ең алдымен өңірлік сауда блоктарының шегінде немесе осы блоктардың (НАФТА, ЕО, АСЕАН) арасында жүзеге асырылатыны туралы факт айтады.

Уотерспен келісуге болады, өйткені қазіргі жаһандық әлемде өзінің «автономды», жалпы әлемдік тенденциялар – сценариймен байланысты емес, өмір сүруді жалғастыратын мемлекеттер іс жүзінде қалмады. Мемлекеттер өз ресурстарына сүйенуге ұмтыла отырып, серіктестерді іздейді, өңірлік экономикалық одақтарды дамытады, ақпараттық әлеуетті арттырады. Ұлттық экономиканың протекционизмінің орнына алдыңғы жоспарға мемлекеттің ашық әлемдік экономикалық кеңістікте оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету қабілеті болуға тиіс, яғни мемлекет өндіргіш күштердің даму факторларын - өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды, ғылымды, білім беруді, тиімді жұмыс істейтін нарықтық және мемлекеттік институттарды нығайтуға тиіс.

Жаһанданудың қол жеткізілген деңгейі, тауарлар, қызметтер, капитал және еңбек ресурстарының қозғалысы үшін кедергілерді төмендету жағдайында экономикалық дамуды жандандыруға ықпал ететін интеграциялық өзара іс-қимылдың (инфрақұрылымды дамыту, өсу полюстерін жасау, ғылыми-техникалық әлеуетті және т.б. қалыптастыру жөніндегі жобалар) барынша маңызы бар. Бірқатар жағдайларда экономикамен жанама байланысты, бірақ орнықты даму үшін негіз болатын әсерлер де аз емес. Оның ішінде: халықтардың бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз ету; халықаралық аренада беделді арттыру және тиісінше келіссөздер билігінің өсуі; елдің имиджін және оның инвестициялық тартымдылығын жақсарту; қоғам өмірінің түрлі салаларындағы үздік тәжірибелерді импорттау; сапалы және серпінді экономикалық өсу үшін қажетті азаматтардың тіршілік әрекеті үшін қолайлы ортаны қалыптастыру.

Дж.Розенаудың жаһандануына тоқталып өтсек, жаһандану ХХІ ғасырдың әлемдік жүйесінің трансформациялық процестерін айқындайтын әлемдік дамудың жетекші факторы ретінде қарастырылады; мемлекет әлемдік саясаттың негізгі акторларының бірі ретінде қарастырылады, бірақ ол әлемдік жүйенің құрылымдық өзгерістеріне тәуелді; акторлардың трансшекаралық өзара іс-қимылына жол беріледі. Бұл ретте Дж.Розенаудың ұстанымдарының неолибералдық парадигмамен ортақтығын атап өткен жөн. [15].

Сондай-ақ, «интеграция» ұғымын жаһандық кілтте қарастыру интеграцияның екі құрамдас бөлігін бөлуге мүмкіндік беретінін атап өтеміз. Бір жағынан, жаһандану процесі мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде өзара тәуелділіктің артуына ықпал етеді. Екінші жағынан, осы процесс мемлекет топтарын жаһанданудың теріс әсерін еңсеру үшін олардың саяси және экономикалық мүдделері мен мүмкіндіктеріне сәйкес топтарға (интеграциялық бірлестіктерге) біріктіруге итермелейді.

Осы зерттеуде интеграциялық байланыстардың табиғаты мен процесін талдау үшін маңызды негіз ретінде институционализмді білдіретін тағы бір теоретиктер тобының көзқарастары болғанын атап өткен жөн. Айта кету керек, неолибералды, неоклассикалық теориялар институционалдық мектептерге өз позицияларын береді. Мысалы, зерттеушілер өз дискурсында «институционалдық өзгерістер» тұжырымдамасының элементтерін кеңінен пайдалана отырып, өңірлік даму мәселелерін институционалдық тәсіл форматында түсіндіреді. Институттар ретінде қауымдастық ішіндегі көптеген индивидуумдардың мінез-құлқын басқаратын тұрақты формальды және формальды емес ережелер, құрылымдар мен механизмдер түсініледі. Егер институттар ойын ережелері деп санаса, онда ұйымдар мен олардың өкілдері-акторлар. Өңірлік аянда әр түрлі деңгейдегі акторлар: саяси партиялар мен қозғалыстар, өңірлердің атқарушы және заң шығарушы биліктері, мемлекеттік және мемлекеттүсті деңгейлердегі аймақтарды білдіретін құрылымдар кездеседі. Институттардың тиімділігін арттыру үшін бірқатар функциялары бар деп айтуға болады. Институционализм теориясына сәйкес, түрлі деңгейдегі ойыншылар қолданыстағы форматты пайдалана отырып, өз жағдайын өзгертуге тырысады, сонымен бірге жаңа институттар құруға тырысады. Институционализмнің ізбасарлары институционалдық құрылымның өзгеруі тарихи контекстке және қоғамның осындай өзгерістерге дайындығына тәуелділігіне сенімді. [16, с.59].

Атап айтқанда, У. Р. Скотт институттарда «репрезентативті, конститутивтік, нормативтік ережелер мен реттеуші тетіктерден тұратын жүйені көреді, олар жүйеге айқындылық береді және акторлардың олардың қызметін дамытуға ынталандырады» [16, б. 58-59]. Институционалистер институттардың тиімділігін күшейтуді немесе олардың негізгі акторларын олардың нақты ресурстарға ие болуымен байланыстырады. Сондай-ақ, олардың тиімділік дәрежесі басқа да жағдайларға байланысты, мысалы, үкіметті мәжбүрлеудің шектеулі күшіне немесе күшті діни қондырғылардың болуына байланысты.

Келіссөздерді жеңілдететін, ақпаратты тарататын, дауларды шешетін, келісімдерді басқаратын, биліктің іс-әрекетіне мониторинг пен бақылауды жүзеге асыратын болғандықтан теориялық институттар маңызды мәнге ие. Институционалдық көзқарасты жақтаушылар жақсы жұмыс істейтін институттар реалистерде қорқыныш тудыратын «периферия анархиясын» жеңетін трансшекаралық қоғамдастықтардың генезисі үшін іргетас болуға қабілетті деген идеяны қорғайды. Олар тараптарға теңгерімге қол жеткізуде көмек көрсете отырып, қоғам мүдделеріне сәйкес келетін стандарттар мен жалпыға бірдей құндылықтардың дамуы мен эволюциясына ықпал ете отырып, ынтымақтастыққа жәрдемдеседі. Әріптестік пен субсидиарлық ұғымы интеграциялық ынтымақтастық доктриналарын болжауда және іске асыруда ерекше орын алады. Бірлескен институттар ұлттық ерекшеліктерді ескереді және барлық тараптар үшін мүмкіндіктер жасау үшін елдер арасындағы шекаралардың оқшаулау сипатындағы кемшіліктерін болдырмауға көмектеседі.

Олар серіктестерге интеграцияның теріс және оң әсерлеріне байланысты проблемалар мен мүмкіндіктерді ерте кезеңде тануға, демек, дамудың жалпы әлеуетін болжауға мүмкіндік береді. Айта кету керек, С. Хантингтон жаңғырту теориясына да, институционализм негізінде тәуелділік теориясына да балама ұсынады. Оның пікірінше, саяси даму («саяси жаңғырту») және институционализация – тұрақты тәртіпті қамтамасыз ететін берік саяси институттарды қалыптастыру және қолдау [17].

Институционалдық тәсіл аясында неoinституционализм теориясы қалыптасты, оның жақтастарының бірі Д. Норт болып табылады. Оның ерекшелігі шекара феноменін саяси қызмет призмасы арқылы ғана қарастыруда емес. Д. Норттың «саяси, экономикалық және әлеуметтік өзара іс-қимылды құрылымдайтын шектеулер» деген институттарға қатысты пікірі қызықты болып табылады. Д. Норт шекараны түрлі деңгейдегі акторлардан тұратын күрделі Ұйымдық құрылым есебінен атқаратын институттар деп есептейді. Неoinституционализм институционалды өзгерістер баяу және кезең-кезеңмен болса да институттар өзгереді және тиімді болады деп есептейді, өйткені көптеген факторлар (ауқымнан үнемдеу, өзара толықтыру) қолданыстағы институттарды сақтауға ықпал етеді. Институттар оған қатысушылардың пікірінше, ең жоғары қайтарымы бар өзгерістерді талап етеді [18].

«Жаңа институционализм» оның қазіргі заманғы түрінде үш бағытта ұсынылған: ұтымды таңдаудың неoinституционализмі, тарихи институционализм және социологиялық институционализм. Бұл бағыттар институционалдық даму мен өзара іс-қимылдың саяси және құқықтық аспектілерін зерттеуге шоғырланған. Рационалды таңдау теориясымен байланысты бағыт интеграциялық зерттеулерді бірінші болып меңгере бастады. Ресей зерттеушісі А. Байковтың пайымдауынша келісуге болады, бұл теориялардың барлығына субъектілердің интеграциясы контекстінде әрекет ететін ұтымды табиғат туралы тезис тән және институттар деп, әдетте, нақты жағдайларда және нақты мәселе бойынша субъектілердің мінез-құлық моделі сияқты формальды құрылымды түсінеді. [19, б. 211].

Халықаралық қатынастардағы субмемлекет акторларының ерекше орнын субұлттық акторлардың (федерация субъектілерінің, өңірлердің, қалалардың) қызметін білдіретін парадипломатия тұжырымдамасының контекстінде бөліп көрсетеді. Осы тұжырымдамаға сәйкес, интеграциялық ынтымақтастық әртүрлі қатысу векторларына ие. Осы тұжырымдаманы жақтаушылар қазіргі кезеңдегі мемлекеттердің саясаты субұлттық акторларға байланысты болды деп санайды [20]. Халықаралық ынтымақтастық негізгі стандарттарға (мысалы құқық нормалары), жалпы идеяларға, дәстүрлерге, әдеттерге және қабылдауға сілтеме жасаумен түсіндіріледі. Онда әрекет ететін жүйе мен агенттер өзара тығыз байланысты: құрылым агенттердің қабылдауын, демек, артықшылық пен мінез-құлықты анықтайды.

«Әлеуметтік конструктивизм»-нің тағы бір ғылыми мектебі интеграцияны зерделеуге назар аударып, агент пен құрылымның «өзара пікірлесуі» туралы ережені шығарады. Осылайша, әлеуметтанушылардың «аймақтық бірегейлік» дефинициясына баса назар аударатыны қызықтырады. Яғни, интеграция процесі акторлардың әлеуметтік ұқсастықтары мен мүдделерін қалай қалыптастырады. Әрине, бұл ерекше дәстүрлермен, мінез - құлықтың ерекше ережелерімен, мәдени-діни факторлармен ақпараттық-коммуникациялық алаң болып табылатын интеграциялық байланыстардың маңызды аспектісі. «Аймақтық бірегейлік» проблемасымен айналыса отырып, Еуразиялық аймақ форматында неғұрлым ерекше болып келетін аспектіге назар аудару керек.

XX ғасырдың соңында «жаңа регионализм» мектебі пайда болды. Жаңа мектептің мақсаты Еуропалық континенттен тыс интеграциялық үдерістерді түсіндіру болды.

Аймақтық интеграцияны талдауға осы тұжырымдамалық тәсілдің ерекшеліктері ол аймақты тамаша символдық және кеңістіктік-географиялық қатынастарда құрастырыла алатын, сондай-ақ деконструктивті түрде дамып келе жатқан бірлік ретінде қарастырады.

«Жаңа регионализм» қауіпсіздік ұғымының мазмұнын кеңейтеді, оның көп аспектілігін («қатаң», «жұмсақ», адам, экологиялық, ақпараттық және т.б.) атап көрсетеді. Осы тәсілге сәйкес әлем көпұлттықты, онда әр түрлі континенттердің ұлттық мемлекеттерімен қатар түрлі деңгейдегі мемлекеттік емес акторлар белсенді түрде қатысады (локалдан трансұлттық).

Сондай-ақ, интеграциялық ынтымақтастық мәселелерін зерттеушілер легалистік көзқарас аясында қозғайды, оның мақсаты Еуропалық құқық жүйесінің ролін тұжырымдамалық түрде қалыптастыру және құрылымдаушылардың дискурстық тәсілі. Алайда, екі теорияда да нақты әдіснама жоқ және басқа ғылыми мектептер шеңберінде құрал ретінде пайдаланылады.

Жүргізілген талдауды қорытындылай келе, интеграция процестері Бірінші дүниежүзілік соғыс аяқталған сәттен бастап теориялық пайымдауға ұшырағанын атап өтуге болады. Осы кезеңде

пайда болған федерализм және функционализм теориялары классикалық бола отырып, интеграцияны одан әрі ұғыну үшін негіз болды.

Жаңа теориялардың пайда болуы XX ғасырдың 80-ші жылдарында мемлекеттердің түрлі деңгейлерде өзара іс-қимылының қазіргі заманғы нысандарының пайда болуымен байланысты. Бұл халықаралық ынтымақтастықтың өзгерген халықаралық жағдайлары мен тәсілдеріне, аймақтық интеграцияның барлық деңгейлерінде жаңа институционалдық шеңберлерді қалыптастыруға байланысты.

Біздің ойымызша, қазіргі теориялардың бірде-бірі пайда болған барлық сұрақтарға толық жауап бере алмайды немесе интеграцияның таза теориясы ретінде сөйлей алмайды. Осыған байланысты зерттеушілердің алдында әлемдік кеңістікті жаһандандыру және аймақтандыру жағдайында мемлекеттер мен ұйымдардың қатар өмір сүруін ұйымдастырудың жаңа әдістері мен құралдарын жасау, теориялық ұғыну қажеттілігі туындайды. Жаһандану әлемі қазіргі дамушы мемлекеттерге, соның ішінде Қазақстан да жататын, егемендікті азайту мен әлсіретуге әкелетін жаңа «сын-қатерлер» ұсынады. Біз дамыған елдердің интеграциялық блоктар шеңберінде да әзірленетін ойынның қатаң ережелері бойынша әлемдік шаруашылық байланыстарға тартылатынын байқай аламыз.

Ғалымдардың жоғарыда көрсетілген еңбектерінің арқасында интеграцияның көп деңгейлі тәсілдерінің эволюциясын көруге болады және олардың арқасында интеграцияланатын елдердің өзара іс-қимылына жан-жақты талдау жасауға болады.

Біздің ойымызша, Еуразиялық кеңістік елдерінің ынтымақтастық проблемасы еуропалық интеграцияның кейінгі теориялық тұжырымдамалары шеңберінде табысты қаралуы мүмкін. Мысалы, «multilevel governance» тұжырымдамасының контекстінде, оған сәйкес Еуропалық Одақ әртүрлі деңгейдегі акторлар арасында билікті бөлу орын алған көп деңгейлі басқару жүйесінің үлгісі болып табылады. Ынтымақтастық мүмкіндіктерін пайдаланудың ұқсас идеясы «саяси желілер» («policy network analysis») тұжырымдамасы шеңберінде талданады.

Жоғарыда аталған интеграцияның барлық теориялары интеграциялық ынтымақтастық процестерін ұғыну үшін негізгі теориялық іргетасты құрайды деп есептейміз. Әрине, халықаралық қатынастардың «жаңа» акторларының рөліне баға беретін Р. Кеохэйн, Дж. Най көрсеткен неолибералдық парадигма бойынша, мемлекеттерден басқа, бірқатар функциялардың субмемлекет деңгейіндегі халықаралық өзара іс-қимыл қатысушыларына көшуінің тиімділігін талдау осы зерттеу үшін маңызды.

Бұдан басқа, Еуразиялық экономикалық одақ үшін Еуропалық басқару жүйесінің көп деңгейлі (соның арқасында шешімдер қабылдау процесіне мемлекеттік емес акторлардың қатысуы мүмкін болады) және көп деңгейлі басқару жүйесінің барлық «қабаттары» арасында билік функцияларын тепе-тең бөлуге мүмкіндік беретін субсидиарлық қағидатын назарға алу пайдалы болады [21].

Жоғарыда баяндалғанның негізінде, талдау әдістерінің әртүрлілігіне қарамастан, осы зерттеуде көрсетілген интеграциялық процестерді талдаудың әртүрлі теориялық тәсілдерінің кейбір жалпы белгілері бар.

Сонымен, мәселеге көзқарастың кең ауқымына байланысты интеграцияның феноменін түсіндіру үшін бірыңғай теория бар деп айтуға болмайды. Сондай-ақ, ынтымақтастық мақсаттарының бір комбинациясы бар екі ел табу қиын екенін де айқындай түседі. Тіпті интеграциялық келісімдер жасасу үшін себептерді түсінуге тырысу үшін жалпы пәнаралық тәсілді қабылдаса да, осы күрделі мәселелер бойынша білімнің қазіргі жай-күйін ескере отырып, қосымша зерттеулер қажет екендігі анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Овчаренко, Н.Е. Модели современных интеграционных процессов. // XServer.ru. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.xserver.ru/user/msipr/> (дата обращения: 12.02.2020)
2. Современные международные политические и правовые теории европейской интеграции // Евразийский юридический портал. [Электрон. ресурс] URL: http://www.eurasialegal.info/index.php?catid=l:eurasianintegration&id=957:2012-02-01-04-03-54&Itemid=1&option=com_content&view=article (дата обращения: 27.01.2020)
3. Кутырев Г.И. Неинституционализм рационального выбора: преимущества и внутренние противоречия. // Издательство «Грамота». [Электрон. ресурс], URL: <http://www.gramota.net/materials/3/2012/111/22.html> (дата обращения: 27.01.2020)
4. Авдонин В.С. Основные теоретические подходы в исследовании интеграции // Российский научный журнал. - № 1. - 2007. - С. 7-15.

5. Marks G. *Structural Policy in the European Community /Euro-Politics: Institutions and Policymaking in the "New" European Community*. Ed. by A. Sbragia. Wash., 1991. P. 191–224.
6. M. Castells *End of Millennium*. Oxford: Blackwell.-2000.-464p.
7. Кастельс М. *Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. - М. : ГУ ВШЭ, 2000. - 608 с.*
8. Ansell, C. *The Networked Polity: Regional Development in Western Europe. Governance*. 2000.- Vol. 13, №2. [Электрон. ресурс], 2000. [file:///C:/Users/Acer/Desktop/The_Networked_Polity_Regional_Development_in_Weste%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Acer/Desktop/The_Networked_Polity_Regional_Development_in_Weste%20(1).pdf) (дата обращения: 17.01.2020)
9. Peterson J. *Policy Networks and European Union policy making: a reply to Kassim // West European politics*. 1995. № 18 (2). P. 391. [Электрон. ресурс] <http://arch.neicon.ru/xmlui/handle/123456789/3500333> (дата обращения: 17.01.2020)
10. Kassim H. *Policy Networks, Networks and European Union Policy Making: // Sceptical View West European Politics* 1994.- 17(4).- P.15-27
11. Киссинджер Г. *Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века / пер. с англ. под ред. В.И. Иноземцева. М.: Ладомир, 2002. -391с.*
12. Бжезинский З. *Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. М.: Международные отношения, 2007.-288с.*
13. Robertson R. *Globalization: Social The oryand Global Culture*. – London: Sage, 1992. – 211 p.
14. Waters M. *Globalization*. – London; NewYork: Routledge, 2002. – 187 p.
15. Rosenau J.N., Czempiel E.-O. *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 33 p.
16. Scott W.R., Meyer J.W. *Institutions and Organizations. Toward a Theoretical Synthesis // Structural Complexity and Individualism*. – Thousand Oaks: Sage, 1994. – P. 55-80.
17. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций / пер. с англ. П. Велимеева. – М.: АСТ, АСТ Москва, 2006. – 603 с.*
18. Норт Д. *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Начала, 1997. – 180 с.*
19. Байков А.А. *Сравнительная интеграция. Практика и модели интеграции в зарубежной Европе и Тихоокеанской Азии. – М.: Аспект пресс, 2012. – 256 с.*
20. Еремина Н. *Парадипломатия: новый голос регионов в современном дипломатическом концерте? // Мировая экономика и международные отношения. -2012. -№ 6.- С. 42-51.*
21. Стрежнева М. *Транснациональные политические пространства: явление и практика. – М.: Весь мир, 2011. – 376 с.*